

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2018

Romano džaniben

časopis romistických studií | 25. ročník | 1/2018

Obsah

Helena Sadílková Váhy historického poznání	05
---	----

RECENZOVANÁ ČÁST

Lada Viková Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy	19
---	----

Milada Závodská Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela	59
--	----

Jiří Smlsal Holocaust Romů v retribučním soudnictví	93
--	----

NERECENZOVANÁ ČÁST

Michal Schuster Archivní fond Zemská donucovací pracovna Brno jako zdroj dokumentace romských obětí holocaustu v České republice – nálezová zpráva	123
---	-----

Stíny, vzpomínky a naděje / Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml.	141
--	-----

Antonín Daniel O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce	167
--	-----

Michal Schuster Projekt Databáze romských obětí holocaustu v České republice	187
---	-----

Kristina Dienstbierová O svou minulost bychom se měli zajímat. Zpráva o projektu „Paměť Romů“ společnosti Romea, o. p. s.	193
---	-----

Helena Sadílková Zpráva o činnosti Pražského fóra pro romské dějiny	197
--	-----

RECENZE ANOTACE	201
-------------------	-----

Stíny, vzpomínky a naděje

Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml.

Na možnost zaznamenat rozhovor se Zdeňkem Danielem st. (*1929), rodákem z Oslavan, upozornil v roce 2017 tým pracující na projektu „Paměť Romů“ organizace Romea jeho syn, Zdeněk Daniel ml. (*1970). Naskytla se tak neočekávaná a naprosto unikátní příležitost – zaznamenat rozhovor se synem Jana Daniela, z literatury dobře známého relativně zámožného romského obchodníka s koňmi a zároveň předválečného představitele oslavanské „cikánské kolonie“. Historie této kolonie je významná hned z několika důvodů. Představuje jedno z mála romských sídlišť na jihovýchodní Moravě, které vzniklo z iniciativy Josefa II. na konci 18. století a udrželo svou kontinuitu až do doby druhé světové války. V důsledku válečné genocidy se sice v podstatě uzavřela historie oslavanské romské osady, naštěstí však nikoli historie oslavanských Romů jako takových. Jména a poválečné životy některých z přeživších jsou dobře známé – např. působení Rudolfa Daniela st., Anny Danielové či Antonína Daniela – především v kontextu genexe poválečného hnutí za politickou participaci Romů v komunistickém Československu a dále pak v kontextu vzniku a fungování Svazu Cikánů–Romů. Životní příběh Zdeňka Daniela st. (a jeho syna), dovoluje sledovat poválečné osudy dalších členů této romské komunity.

Za účelem zaznamenání vzpomínek pana Zdeňka Daniela st. v rámci projektu „Paměť Romů“ jsme podnikli v červnu 2017 dvě návštěvy. Při prvním setkání nahrávala Markéta Hajská vyprávění pana Daniela st. na diktafon. Během druhé návštěvy pořizoval František Bikár filmový záznam rozhovoru na videokameru. Oba záznamy mají dohromady stopáž 3 hodiny a 5 minut. U obou rozhovorů byl přítomen syn pana Daniela st., Zdeněk Daniel ml., který byl po celou dobu vzpomínání svému otci velkou oporou, obzvláště při vzpomínání na jeho nejtěžší životní období. Bylo zjevné, že pro pana Daniela st. je návrat k určitým událostem velmi bolestivý, stále spojený se silnými emocemi, které ohrožují i jeho zdravotní stav. Nahrávání jsme tak museli na několika místech úplně přerušit. V situacích velkého rozrušení několikrát pan Daniel ml. osvobodil otce od bolestivého vzpomínání a sám se ujal dovysvětlování popisovaných událostí. S jeho pomocí jsme byli také schopni celý příběh jeho otce utřídit a zrekonstruovat jeho jednotlivé životní peripetie.¹ Oběma za ochotu spolupracovat na nahrávání životních vzpomínek pana Zdeňka Daniela st. velmi děkujeme.

1 Rozhovor s panem Danielem je součástí projektu společnosti Romea „Paměť Romů“ (www.pametromu.cz). V převyprávěné stručné verzi byl publikován v časopise *Romano vodi* (03/2019) a je také součástí audio/ vizuální orálně historické sbírky *Paměť národa* (www.pametnaroda.cz).

Z navázaného kontaktu se vyvinula další spolupráce se Zdeňkem Danielem ml., architektem a výtvarníkem. Ta mimo jiné vedla k realizaci jeho retrospektivní výstavy, v Praze v květnu 2018. Výstava představila průřez jeho dosavadního výtvarného díla, včetně cyklu „Memento mori – Moje černobílé stíny“, podle kterého se také celá výstava jmenovala. Jde o obrazy, ve kterých Zdeněk Daniel reflektuje tragickou válečnou rodinnou historii. Výstavu uspořádalo Pražské fórum pro romské dějiny ve spolupráci se Seminářem romistiky KSES FFUK, k připomenutí 75. výročí hromadného transportu moravských Romů do vyhlazovacího tábora Auschwitz–Birkenau. Po skončení výstavy Zdeněk Daniel cyklus obrazů „Memento mori“ daroval do sbírek Muzea romské kultury s přáním, aby bylo dále prezentováno pro veřejnost. Začal se účastnit veřejných akcí i pietních aktů na obou místech táborové koncentrace Romů v Protektorátu Čechy a Morava, stejně jako různých jednání navázaných na výkup velkovepřína v Letech u Písku a debat o budoucí podobě tohoto místa. Nepřestal se ovšem věnovat své práci architekta a zároveň zaměstnance libereckého sdružení D.R.A.K. poskytujícího služby lidem s handicapem. Jeho přátelé z oboru architektury i kolegové a klienti, stejně jako představitelé magistrátu v Jablonci nad Nisou, byli mezi návštěvníky vernisáže. Pro určitou část z nich bylo překvapením zjistit, jak úzce je historie Zdenkovy rodiny spojená s holokaustem českých a moravských Romů a Sintů.

Díky historickému výzkumu realizovanému Ctiborem Nečasem dnes víme, že na počátku čtyřicátých let žila v Oslavanech přibližně stoletná romská komunita, jedna z největších na jihovýchodní Moravě. Většina romských obyvatel Oslavan však byla během druhé světové války vyvražděna. Část oslavanských Romů byla v srpnu 1942 zavlčena do tzv. „cikánského tábora“ v Hodoníně u Kunštátu – z původně 70 oslavanských Romů, které do tábora poslali oslavanští četníci, jich bylo z tábora hned během prvních šesti týdnů přibližně 30 propuštěno na svobodu. Jako tzv. „neasociální“ se mohli vrátit domů, ovšem jen proto, aby byli za několik měsíců odvezeni do Auschwitz–Birkenau, spolu s ostatními romskými příbuznými a sousedy, kteří mohli v srpnu 1942 zůstat doma v Oslavanech. Transporty Romů z Oslavan do koncentračního tábora v Auschwitz–Birkenau proběhly v březnu a květnu 1943 – byly součástí hromadných transportů moravských Romů realizovaných na základě Himmlerova výnosu z prosince 1942. Tohoto osudu byly dle Nečase ušetřeny jen dvě místní romské rodiny: jednou z nich byla i nejbližší rodina Amálie Danielové, tety Zdeňka Daniela st., která byla se svými pěti již dospělými dětmi na poslední chvíli vyjmuta z květnového transportu. Kromě toho mohla zachránit ještě další tři děti – jedním z nich byl právě její synovec Zdeněk Daniel. O několik měsíců později pak byli do Auschwitz–Birkenau zavlčeni i ti oslavanští Romové, kteří přežili internaci v cikánském táboře v Hodoníně u Kunštátu – v hromadném transportu hodonínských cikánských vězňů v srpnu 1943. Dle Ctibora Nečase se z koncentračních táborů vrátilo zpět do Oslavan jen jedenáct místních romských obyvatel, jeden z nich, Josef Daniel–Thulo záhy po návratu zemřel. Díky vyprávění pana Zdeňka Daniela víme, že věznění v koncentračních táborech přežila i jeho maminka, Růžena Danielová, která ovšem zahynula na cestě domů.

Osud oslavanských Romů – stejně jako osud ostatních Romů a Sintů z území protektorátu – představuje jednu z nejdrastičtějších a nejtragičtějších kapitol místní historie. Lidé, kteří byli po několik staletí součástí místního života, společnosti a dějin, měli být kompletně vyvražděni. O to silnější a nadějeplný je příběh těch lidí, kteří přežili. Ti se museli s touto přetěžkou historií vyrovnat především na osobní rovině, svými dalšími životy a jednáním však navždy popřeli osud, který jim jiní chtěli unutit. Dějiny oslavanské romské komunity tak nejsou jen historií, ale jsou i nadále živou součástí naší současnosti, byť se odehrávají na jiných místech než tam, kam v roce 1784 Josef II. přidělil pětičlennou rodinu jistého Jana Daniela.

Markéta Hajská a Helena Sadílková

„Jde to s člověkem pořád...“

Rozhovor se Zdeňkem Danielem starším (*1929, Oslavany)

Pan Zdeněk Daniel se narodil 9. září 1929 v Oslavanech, okres Brno. Pochází z rodu Danielů, který patří k jednomu z romských rodů historicky nejdéle žijících na území Moravy. Jeho otec, Jan Daniel, byl obchodníkem s koňmi, maminka Růžena Danielová provozovala podomní obchod s látkami. Rodina si ve třicátých letech vystavěla vilku mimo místní romskou kolonii. 5. května 1943 byla celá rodina deportována společně s ostatními Romy z Oslavan do tzv. robotárny, tj. do prostor brněnské donucovací pracovní, která posloužila jako shromaždiště pro druhý hromadný transport Romů z Moravy do Osvětimi.² Díky zásahu místního četníka došlo k propuštění tety Zdeňka Daniela, Amálie Danielové, které bylo povoleno vzít s sebou zpět domů ještě tři děti ze své rodiny. Pan Zdeněk Daniel se vrátil s tetou Amálií, sestřenicí Vlastou Malíkovou a bratrance Janem Danielem zpět do Oslavan, kde žili ve strachu o svůj život až do konce války. Zbytek jeho rodiny byl 7. května 1943 zavléčen do koncentračního tábora Auschwitz–Birkenau. V koncentračním táboře zahynul jeho bratr Pavel, matka Růžena zemřela při návratu na česko–německých hranicích. Otcí se podařilo vrátit se domů a založit si novou rodinu. Pan Zdeněk se vyučil jako instalatér–topenář a následně nastoupil do práce na bytovém podniku v severních Čechách. Stal se nadšeným komunistou, absolvoval povinnou vojenskou službu. Oženil se se ženou z rodiny tzv. světských, se kterou má dva syny. Večerně absolvoval střední školu a v roce 1960 odmaturoval. V roce 1968 v důsledku nesouhlasu se vstupem sovětských vojsk vystoupil z KSČ, následně byl propuštěn ze zaměstnání. Psychický otřes způsobený tím, že se mu již podruhé v životě rozpadl svět, ve kterém žil, pro něj byl tak závažný, že byl hospitalizován v psychiatrické léčebně. Na začátku sedmdesátých let začal s manželkou a dvěma syny nový život v Jablonci nad Nisou, kde si našel novou práci a nové bydlení.

2 K historii brněnské donucovací pracovní viz článek M. Schustera v tomto čísle RDž.

Zde žije dodnes.

MH: Ráda bych se Vás zeptala, jestli víte, od kdy žila Vaše rodina v Oslavanech?

ZD: Cikáni na Moravě byli od roku osmnáct set. Co vím, už moje prababička, můj pradědeček byli usazení. V Oslavanech byla taková zvlášť dědina, taková kolonie. Co já si pamatuji, žili jsme poměrně spokojeně, rodiče si postavili barák, vilku, a žilo se nám poměrně dobře.

MH: Co dělali Vaši rodiče?

ZD: Maminka, Růžena Danielová, měla obchod s textilem, říkalo se tomu hauzírování. Táta, Jan Daniel, kterému všichni říkali Honza, měl živnost s koňmi. Byli jsme poměrně bohatí, poněvadž jsme měli služku a pacholka, než přišla válka a brali nás...

MH: Jak takový obchod s textilem probíhal?

ZD: Dříve byli krejčí a maminka s otcem jezdili prodávat látky na Zlínsko, kde lidi vydělávali dost peněz. V Brně nakupovali ve velkoobchodech s látkami u Židů. Poněvadž maminka kupovala látky od velkoobchodu, bylo to za velkoobchodní ceny, které se lišily od maloobchodních cen. Ona měla z jednoho metru látky patnáct nebo dvacet procent. To byl její zisk, protože prodávala látky za navýšenou cenu. To si pamatuju jako děcko, to mně bylo asi sedm osm roků. Já jsem totiž jezdil jako malý s nimi. Měl jsem možnost vidět to vystupování, jak se ti Židé k mým rodičům chovali. Jezdili nakupovat látky, poněvadž dřív nebyla konfekce, ale lidé si nechávali šaty šít, a rodiče jezdili na Zlínsko. Tam byl Baťa. Nebo do Otrokovic a okolí. Rodiče už to tam znali, věděli, kam mají jít. Lidé si od nich ještě i objednávali sami. Máma měla dvacet procent a kolikrát, aby prodala, tak šla pod cenu, a pořád jí to stačilo, měla pořád 15 procent zisk. Když třeba látka stála sto korun na tři metry, třeba pravá vlna, tak ona z toho měla patnáct, dvacet korun, a to tehdy byly peníze.

MH: Pamatujete si také na to, jak Váš tatínek obchodoval s koňmi?

ZD: Ano. Já jsem ho jako děcko pozoroval. Táta koním rozuměl, měl to snad vrozený. Naučil se to od své mámy, která chodila na trh a tam prodávala koně a musela tím uživit svých šest dětí. Táta byl nejmladší a všechno se to od ní naučil. Když šel na trh, poznal, který kůň je podvyživený a ze kterého udělá zase koně. Koně se dali poznat podle zubů a podobně. On se v tom prostě vyznal a nakoupil slušné koně. Vzadu v kolonii měl maštale. Tyhle koně, co byli dobří, ale byli zanedbaní, dával do kupy a cvičil je. On to s nimi prostě uměl. Pak je prodával sedlákům a vydělával na tom velké peníze. Říkali mu cikánský baron. Když přišel do hospody, na zábavu, tak jen co vstoupil, už mu hráli „Cikánskej baron jsem já.“ Tohle všechno vím, protože mě jako kluka brával s sebou.

ZD ml.: To už je dnes úplně zaniklý svět...

MH: Měl jste sourozence?

ZD: Maminka byla tátovou druhou ženou. Táta přivedl do manželství své dva

syny, Pavla a Miroslava. Žili s námi a maminka je vychovávala jako svoje. Vždycky jsem je považoval za vlastní bratry.

MH: Velmi by mě zajímalo, co si všechno pamatujete z období první republiky.

ZD: Všichni Romové, co žili v té kolonci, měli takové jednoduché baráčky, takové prostě jen obyčejné malé domky, stropy z rákosu, omítlo se to a bylo. Tyhle domky měly jen jednu světničku a nic víc. Ale byly už normálně zděné. Pamatuji si, to mně byly asi čtyři roky, že babička z tátovy strany měla ještě jenom vůz. My jsme bydleli zvlášť, táta postavil dům nebo spíš vilku na Letkovské ulici. Ten barák tam stojí dodneška. Náš dům nebyl v kolonii, byli jsme asi o 200 metrů dál, v klasické ulici mezi Neromy. Za první republiky se nám žilo dobře. Jiné rodiny neměly co jíst, lidi chodili třeba i krást. Ale my nepoznali, co to je hlad.

MH: Jak Váš dům vypadal, jak byl zařízený?

ZD: Vepředu byl dům, pak byl dvůr, tam byl záchod, maštal a vedle místnost pro pacholka, kde spával a kde měl kamna. Táta, vzhledem k tomu, že měl koně, si nechal udělat na dvoře studnu, abychom měli svou pumpu, vodu pro koně. Vevnitř v kuchyni jsme měli krásnou kredenc a v bytě různé parády, třeba černošku ve skle, nádherná kachlová kamna. V domě jsme ještě měli špajz, sklep, komoru. Dole to bylo 1+1 a nahoře měli my, děcka, pokoj. Jenže za války nám celý dům sebrali.

MH: Jak se Vašim rodičům podařilo dostat se z té cikánské kolonie? Byl vůbec tehdy pro Romy dostupný pozemek v obci, mezi Neromy?

ZD: Ano, tehdy to bylo možné. Táta chtěl postavit barák a koupil pozemek. V třiatřicátém roce, když si bral táta maminku, to už byl barák postavený. Tenkrát mně byly čtyři roky. Oni už žili normálně spolu, ale měli svatbu až ve třiatřicátém. Já se tenkrát v tom kostele rozbrečel. A to si pamatuju, že babička Bystrická, která pak zemřela nějak těsně po té svatbě, se převlékla do mužských kalhot a tancovala. To si pamatuji jako takové záběry, jak ta babička tančí v kalhotech.

MH: Jaké byly tehdy vztahy v Oslavanech mezi Romy a Neromy?

ZD: Řekl bych, že bezproblémové. Co se pamatuji, vycházeli jsme spolu dobře. Když začalo rádio, táta dělal to, že vzal gramofon na kliku a dal ven amplion, aby to každý slyšel. Za námi nic nebylo, jen volné prostranství, a pak asi sto metrů od nás byla ta cikánská kolonie. Tak táta vždycky pustil gramofon přes amplion, a teď ty čhajori a ti kluci cikánští, vždycky to tam tancovalo. A pak se přidali ještě Češi... Tak tam bylo prostě veselo.

MH: Byli jste tedy mezi Romy nejbohatší rodina?

ZD: My jsme měli v té době dva koně a bryčku, ale strejda Vašek, ten už měl i auto. Jenže pořád pil. Auto měl tenkrát jen doktor a lékárník, ostatní ne, ani velcí sedláci, jen Žid Kolcman. Ten měl řidiče a děcka romácký za tím autem běhaly a sbíraly šestáky, co jim házel. Teta Amálka měla taky krásný dům, její manžel pracoval léta v oslavanské elektrárně, místní lidé je už ani nepovažovali za Romy.

MH: Měli Vaši rodiče nějaké vzdělání?

ZD: Máma chodila do školy ještě za Rakouska a vychodila 6. třídu. Po škole začala

pracovat, prodávat textil. Táta do školy dlouho nechodil a moc se za to styděl. O to víc dbal na to, abychom my, jeho děti, byli vyučení. Nevlastní bratr se učil zámečnickem, druhý bratr kovářem, no a já jsem dělal zkoušky na konzervatoř, poněvadž jsem hrál moc dobře na housle. To ale bylo už v květnu 1943, když mě pustili z Brna, no a to jsem je tenkrát samozřejmě neudělal. Pak už jsem se na housle nemohl ani podívat.

ZD ml.: Ještě se zeptám, tati, ta rodina z Oslavan, co jsem je měl možnost poznat, to jsou takový studovaný lidi, mezi jejich potomky jsou dnes právníci a podobné profese...

ZD: V naší rodině byli už před válkou studovaní lidi. Bratranec Tonda³, ten byl za první republiky důstojníkem, byl poručíkem, pak ho pořád povyšovali a pak se musel skrývat. Sestřenice Anka⁴ měla obchodní akademii. Vlasta, sestřenice, byla vyučena švadlenou. Další sestřenice, Anděla, co pak byla se mnou za války, měla zase rodinnou školu a vařila potom v Brně v Alfě. Tonda,⁵ bratranec, měl gymnázium, dělal pak učitele, uměl perfektně cikánsky, zajímal se o dějiny Cikánů.

MH: Kde všude jste měl příbuzné?

ZD: Hlavně v Oslavanech. Strejda⁶ měl vilu v Tišnově a v ní měl tenkrát už i koupelnu. To my jsme ještě neměli, to měl tenkrát málokdo. Všichni Romové v Oslavanech byli hodně příbuzensky provázaní. Když byla cikánská svatba, to bylo... Třeba když se sestřenice vdávala v Tišnově, táta objednal autobus, všechny jsme naložili a jelo se. To byly prostě velké svatby. Tam se hrálo, tancovalo. Já už jako děcko, v deseti letech, tancoval. To víte, Cikán, to bylo takhle zvykem. Sestřenice Boženka, co byla o šest roků starší, mně bylo deset, jí bylo šestnáct, tak ta mě naučila tancovat. Já uměl dobře tancovat.

MH: Jak jste doma mluvili?

ZD: U nás se mluvilo v rodině cikánsky. Česky jsem ale uměl perfektně. Od čtvrté třídy jsem se začal učit německy, a já němčinu ovládal, panečku.

3 Bližší informace o tomto důstojníkově nejsou zatím známe, pozn. red.

4 Anna Danielová (1921, Oslavany – 1999, Oslavany) vystudovala obchodní akademii a je první Romkou na Moravě, o které máme z historických pramenů doložené, že dokončila střední školu. Za války byla totálně nasazená, po válce pracovala jako sekretářka na úřadech v Brně (Nečas 2008: 94). Na počátku padesátých let patřila mezi skupinu romských aktivistů v Brně, kteří se již v tuto dobu snažili založit romskou organizaci (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 118–124). V době existence Svazu Cikánů-Romů se velmi významně podílela na činnosti Komise bývalých vězňů koncentračních táborů s cílem dosáhnout odškodnění pro romské přeživší holokaustu (Závodská, Viková 2016: 119–121).

5 Jedná se o Antonína Daniela (1913, Oslavany – 1996, Šumperk). Po válce se stal učitelem. Patřil mezi významné poválečné romské aktivisty a zakladatelské osobnosti Svazu Cikánů-Romů. Ke studiu a práci A. Daniela nejnověji viz text Milady Závodské v tomto čísle RDž.

6 Josef Daniel, zvaný Šiša, pocházel z Oslavan, ale přišel do Tišnova, kde patřil mezi zámožné občany. Jeho žena, Anna Danielová, také obchodovala s látkami. Také Josef Daniel byl i s rodinou zavlčen do koncentračního tábora v Auschwitz-Birkenau. Dochovaly se dokumenty svědčící o soudním sporu, který Josef Daniel vedl ještě z koncentračního tábora s tišnovským četníkem Arnoštem Dubovým, který mu měl přislíbit vyjmutí z transportu za úplatek. Soud A. Dubového obžaloby z úplatkářství zprostil mimo jiné proto, že označil svědectví manželů Danielových za nevěrohodné, „ježto jsou cikáni, kteří často nevyovídají pravdivě“ (Antonová, Konečný 2013: 133–135).

MH: A umíte ještě romsky? *Vakeren romanes?*

ZD: *Vakerav, vakerav.* Ale už jsem sedmdesát pět let s nikým nemluvil. Doma jsme romsky mluvili, ale u tety, kde jsem pak byl za války, tam se cikánsky nemluvílo. Něco pořád ještě umím, počítat *jekh duj trin štar pandž šov ešta ochto eňa*, to jsem nezapomněl. Ale už nemám s kým mluvit.

MH: Pamatujete si ještě romské písničky, které jste doma zpívali?

ZD (zpívá): *Gejla e čhaj paš o paňi, paš o paňi, paš o paňi, chudiňas la e šilali, e šilali...*

ZD ml.: Teda táto! Ach jo...

ZD: Víte, dětství do třinácti let bylo nádherné. Ale pak přišlo to nařízení – „soupis cikánů“.⁷ Mně bylo třináct, chodil jsem do školy, připravoval jsem se na konzervatoř. Jenže z toho sešlo...

MH: Pamatujete si, jak zaniklo Československo a vznikl Protektorát?

ZD: V tom devětatřicátém, když nás zabral Hitler, to mně bylo deset roků, a chodil jsem do čtvrté třídy obecné školy. A tehdy přišli němečtí vojáci. Pamatuji si ty jejich püllitráky a ty uniformy... My jako děcka jsme byli zvědaví, zajímalo nás to. A pak už to začalo.

MH: Takže vaše situace se zhoršila hned po vzniku Protektorátu?

ZD: Nejdřív se nic neměnilo. V roce 1939, na začátku 1940, jsme ještě dokončovali přístavbu domu, v podkroví. Já chodil do měšťanky, za války se tomu říkalo hlavní. Táta se z obchodování s koňmi přeorientoval na provozování povoznictví. Poněvadž jsme měli peníze, táta koupil koně, vozy, kočár jsme měli. Pacholek dělal kočího a nakládal tátovi na vůz a táta s ním jezdil s koňmi.

MH: Kdy se začalo něco měnit?

ZD: Postupně se začala zavádět různá proticikánská opatření. Pamatuji si třeba, jak Němci zakázali přístup Romům k veřejné pumpě. My jsme naštěstí měli vlastní studnu, a tak celá kolonie chodila pro vodu k nám na dvůr. Postupně už máma taky nemohla obchodovat. Ale měla pořád ještě zásoby látek a dál je prodávala. To už sice lidi chodili k nám, takhle z toho městečka, každou chvíli někdo chodil, aby si od ní koupil látku.

V té době už jsme tušili, že se něco chystá. Poněvadž oni to brali na dvě skupiny. Nejdřív vzali ty Romáky, co nechtěli pracovat. Tak ty brali hned. Táta pracoval, a tak jsme šli až jako druhá vlna. Tak už jsme věděli, že se něco stane. Co jsme měli, to jsme dávali ke známým, ty maminciny látky a majetek. U obchodníka, kam rodina chodila nakupovat, měla schované látky. U mistra, u kterého jsem se učil, byl zase schovaný nábytek. Takže my jsme vydělávali i v prvních letech války, měli jsme peníze, nám se dařilo v podstatě dobře. No, ale pak už to byl konec.

⁷ Šlo o tzv. „Soupis cikánů, cikánských míšenců a osob potulujících se po způsobu cikánském“ realizovaný na začátku srpna 1942 v návaznosti na výnos o „potírání cikánského zlořádu“, na jehož základě vznikly v protektorátu oba koncentrační tzv. „cikánské tábory“ v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku. Soupis sloužil jako podklad pro následné deportace Romů do koncentračních táborů na území protektorátu i mimo něj.

MH: Pak přišel rozkaz, že se máte dostavit do Brna? Kdy to přesně bylo?

ZD: Ve čtyřicátém třetím byl ten „soupis cikánů“. Dostali jsme nařízeno, že si máme vzít nejnnutnější věci a stravu na dva dny. My jsme jeli až v druhé etapě, bylo to v květnu 1943. Četnická eskorta nás vlakem přivezla do Brna, na robotárnu. Tam bylo soustředění všech Cikánů. Tam to měli zabraní Němci. To bylo přesně 5. května 1943, to mám napsané. Celé rodiny nás tam nahnali. Byli jsme tam dva dny zavření a vyšetřovali nás. Tetičku Málku,⁸ poněvadž byla vdovou a její muž pracoval leta v elektrárně, pustili ven. Ona už měla děti studované, bratranec byl učitel a druhá sestřenice měla akademickou dráhu,⁹ tak ji brali, že jako k Romům nepatří. My bychom bývali taky nešli. Naši rodinu taky osvobodili, ale jiní Cikáni, z kolonky z Brna, z Kostivárny,¹⁰ začali poukazovat: „No jo, ty jsou bohatý, tak mají výhody.“ A bylo zle. A vzali nás všechny. Pak tedy vzali tetu na stranu, že ona může zůstat, a nás vzali tři děcka takhle, co prostě si je tetka mohla vzít k sobě.

MH: Měla tetka možnost si vybrat, koho si s sebou vezme domů?

ZD: To byl od gestapa nějaký oficír, Bajer se jmenoval, a ten nás takhle rozdělával, v Brně. No to bylo. My jsme tam byli všichni. A já už jsem nastupoval taky, že mě odvezou, a najednou mě prostě někdo vzal za ruku, vytáhl mě ven, ale já nechťel, já chtěl s rodiči. Já jsem brečel, že chci s nimi.

MH: Už jste zmiňoval, že jste po zbytek války žil u své tety.

ZD: Tetka Málka, to byla tátova sestra, která byla o deset roků starší. Její děti už byly v té době dospělé. Tetičku pustili z toho Brna třetí den domů, s těmi třemi dětmi, co si mohla u sebe nechat. Kromě mě byla mezi nimi ještě sestřenice Vlasta a bratranec Honza¹¹, každý od jiného tetiččina sourozence. Tetička Málka byla

8 Jde o Amálii Danielovou. Jednalo se o vdovu po Josefu Danielovi, kterému se říkalo Ludva. Byl trvale zaměstnán v oslavanské elektrárně, a to již od jejího vzniku, tj. od roku 1911 (Kyselák 1996: 21; Nečas 2005: 104–121). Jejich rodina si jako první romská rodina postavila v Oslavanech v roce 1932 zděný dům. Právě výjimečné postavení její rodiny pomohlo Amálii Danielové vyhnout se nástupu do transportu.

9 Jde o Annu Danielovou, viz výše.

10 „Kostivárna“ nebo „U kostivárny“ je název používaný pro romskou kolonii v Černovicích u Brna (dnes součástí Brna), podle dobové místní továrny na spodium. Nečas (2005: 90–95) datuje její vznik do druhé poloviny 19. století a uvádí, že v roce 1921 zde bylo při censu sečteno 31 Romů. Původní obyvatelé tvořilo několik rodin Danielů. V roce 1928, v souvislosti se zákazem vstupu „potulných cikánů“ na území Brna, byly do této kolonie sestěhovány i další romské rodiny z Brna a výrazně se prohloubil celkový ráz zdejší komunity jako velmi chudé (tamtéž). Nečas odhaduje, že zde v době války žilo více než 200 lidí (až 80% dobové romské populace Brna), a uvádí, že byli všichni odesláni do koncentračních táborů, ze kterých se vrátili jen jednotlivci. V roce 2017 byly v Černovicích umístěny (z iniciativy střediska Drom) pamětní kameny – stolpersteiny – k uctění památky dvou Romů z původní místní romské kolonie, Jana a Amálie Danielových. Oba zahynuli v roce 1943, krátce po příjezdu do tábora v Auschwitz–Birkenau. Tyto kameny představují v ČR vůbec první stolpersteiny připomínající romské oběti holocaustu.

11 Děti, které byly společně s panem Zdeňkem zachráněny z transportu, byli jeho bratranec Jan Daniel a sestřenice Vlasta Malíková. Z Brna byli propuštěni 7. května 1943 společně s její tetou Amálií Danielovou. Až do konce války byli spolu s dospělými dětmi A. Danielové jedinými obyvateli původní romské kolonie v Oslavanech. (Z transportu oslavanských Romů byla v březnu 1943 vyjmuta ještě Anna Hájková se třemi malými dětmi, protože se jednalo o Neromku. Nevrátila se do Oslavan, válku přežila u svých rodičů. Její druh Cyril Daniel byl však do Auschwitz–Birkenau deportován – Nečas 2005: 120.)

zlatý člověk. Byla to vdova a velice hodná ženská, to se nedalo přirovnat. Byli jsme tam tři, které prostě zachránili od Osvětimi a dalších táborů.

MH: Jak to vypadalo v Oslavanech, když jste se vrátili? Mohli jste jít zase domů?

ZD: Náš dům byl zapečetěný, už jsme tam nemohli, všechno, co tam bylo, se rozebralo.¹² Do našeho baráku se nastěhoval zástupce četníků s manželkou. Jak mě pustili z toho Brna, ani jsem si nemohl domů pro věci, nepustili mě tam. Nic mi nezůstalo, ani fotky, všechno nám sebrali. Taký jsem viděl, jak vyváděli z domu naše koně, to bylo hrozné. Jak i ty koně vypadali, že jim něco chybí, to pořád dělali takhle hlavou... To si všechno pamatuju.

MH: Jak vás teta během války živila?

ZD: Tetička nás dokázala uživit díky tomu, že jsme předtím schovali ty látky u známého obchodníka. Chodila k tomu obchodníkovi, on jí vždycky dal jedny ty látky a ona chodila po dědinách a za jídlo to tajně prodávala. Ona pak vždycky něco vyšmelila a od koňského handlíře kupovala salám. Ten jsme pak taky posílali rodičům do Osvětimi. Tohle všechno teta zařizovala.

MH: Co se stalo s Vaší rodinou?

Poslali je do Osvětimi. Mě to potom vyprávěl tatínek a další, co se odtamtud vrátili. Staří lidi, to šlo všechno do pece. Táta tam dělal sběrače mrtvol, vždycky je nakládal na káru. Byli tam v těch dřevěných barácích, ve kterých byly palandy. Tam se už počítalo s tím, že Cikány vyhladí. Když pak už Němce tlačili od Stalingradu, když už Němci ustupovali, potřebovali dělníky. Tenkrát brali všechny, i mého tátu. Táta se dostal pod zem, tři měsíce byl ve skále, kde se vyráběly V-1 a V-2. Tam prý spávali jenom v dekách, byla tam strašná zima.¹³ Maminka byla pak ještě v Německu nasazená, v Ravensbrücku. Jeden můj nevlastní bratr tam zůstal, v Osvětimi. Pavel, ten, co se učil kovářem. Bratr Mírek¹⁴ to přežil, protože dělal v Osvětimi v kuchyni. To ho zachránilo.

12 Podle Nečase došlo brzy po deportaci Romů z Oslavan k zástavě jejich nemovitostí. Dům Zdeňkova otce Jana Daniela byl oceněn na 41 000 korun, což tvořilo více než polovinu hodnoty všech domů zastavených oslavanským Romům po jejich deportaci do Auschwitz-Birkenau. Nemovitý majetek rodiny J. Daniela byl (opět spolu s majetkem dalších oslavanských Romů) rozprodán ve veřejné dražbě místním občanům. Nečas uvádí záznamy o prodeji sporáku, příborníku, dvou postelí, skříně, židlí a stolu v celkové hodnotě 2 100 korun. Ve veřejné dražbě byl prodán také panem Zdeňkem zmiňovaný pár koní s postroji a dva povozy za celkovou cenu 32 000 Kč (Nečas 2002: 92).

13 Šlo o koncentrační tábor Dora-Mittelbau u Nordhausenu, jehož vězni byli nasazováni na práci na hloubení podzemních továren a výrobu raket V-2 a V-1. Romští vězni z Auschwitz-Birkenau se do „Dory“ dostávali zpravidla přes transporty do koncentračního tábora v Buchenwaldu, pod který původně tábor Mittelbau-Dora spadal. Později se stal samostatným táborovým komplexem s celou řadou pobočných táborů. Viz též například svědectví Leona Růžičky v RDž 2013, 2.

14 Miroslav Daniel, narozen 22. 8. 1925 v Oslavanech, byl deportován dne 5. 5. 1943 do koncentračního tábora v Osvětimi. Odtud byl dne 3. 8. 1944 převezen do tábora v Buchenwaldu, kde byl internován pod číslem 74413 s označením „Zigeuner“. Dne 7. 8. 1944 byl převezen do KT Dora. Zdroj: Arolsen archives, <https://arolsen-archives.org/en/search-explore/>

MH: Takže všichni Romové z Oslavan skončili v Osvětimi?

Všechny odvezli do Osvětimi. Celkem bylo v té osadě myslím 115 Romů, i s dětmi.¹⁵ Ty všechny poslali z Brna rovnou do Osvětimi. Ale z toho se vrátil akorát táta a dva sourozenci a asi celkem 5 lidí, a někteří hned ještě po válce umírali, poněvadž byli zesláblí. To byla doba, kdy Slováci Cikány do koncentráků nebrali, tam to zatrhli snad Tiso nebo kdo. Oni se dali dohromady s Němci a bojovali proti Východu. Ale tady prostě chtěli mít čistou rasu, za Protektorátu, tak to všechno brali. Do Osvětimi, do sběrného tábora. Já jsem se tam později byl podívat se syny, když už jsem měl auto. No, to bylo hrozné.

ZD ml.: Já si to pamatuju jako dítě, že jsme tam jeli po mé páté třídě, to bylo kolem roku 1980.

ZD: Ty jsi byl se mnou i v Ravensbrücku. Vzali jsme si tenkrát rekreaci ve východním Německu a projeli jsme Osvětim-Birkenau, kde zůstal bratr Pavel, Ravensbrück, kde byla na konci války vězněná máma.

ZD ml.: To jsme se byli podívat žigulikem, to si pamatuji. To jsme jeli po těch stopách našich prarodičů. Byli jsme i tam, co zemřela babička, někde skoro na Cínovci.

MH: Co se vlastně stalo s Vaší maminkou?

ZD: Maminka přežila Osvětim i Ravensbrück, ale domů už se nedostala. Když už byl konec války, máma a asi deset ženských utekly, chtěly domů. Jako už při osvobození. Dostaly se dost daleko, až k českým hranicím. Nám to potom vyprávěla jedna teta. Ta byla myslím ročník 1927, a přišla domů bez ruky a měla ještě střešinu v noze, měla ji rozervanou. Poněvadž neměla kde bydlet, tak bydlela u nás, asi dva, tři roky, než se vdala.¹⁶ Tak ona nám říkala, že jich bylo deset, co utekly z toho koncentráku a dostaly se až na hranice. A byly pořád pohromadě a už to bylo 5. května nějak... To už bylo před koncem války. A bylo to tak, že jak šly v noci, někdo na ně hodil granát a máma měla tu smůlu, že jí to utrhlo nohu. Utrhlo jí to nohu, vykrvácela. Kromě téhle tety se vrátila ještě jedna, ta měla střešiny v plicích. Brzy po svém příchodu do Brna zemřela.

MH: Jak se podařilo přežít vašemu otci?

ZD: Tátu na konci války vzali na pochod smrti. Během něho je Němci chtěli oddělat, aby nebyli svědci. Říkal, že se mu podařilo uprchnout ve chvíli, kdy už si kopal hrob. Už se stmívalo a oni na ně křičeli: „Los, los, los!“, aby jako rychle

¹⁵ Jak uvádí historik Ctibor Nečas, je obtížné určit přesný počet Romů v Oslavanech před transporty do Osvětimi. Početní odhady pamětníků, ale i oficiální počty se různí, vzhledem ke způsobu obživy u některých romských rodin spojenému s cestováním. Nicméně podle oficiálních statistik bylo v Oslavanech na začátku čtyřicátých let něco málo přes stovku romských obyvatel (ve 2. čtvrtletí roku 1942 zaznamenáno 106 osob; Nečas 2002: 87-88). Podle Nečase bylo z Oslavan transportováno minimálně 71 lidí v srpnu a září 1942 do tábora v Hodoníně u Kunštátu (z nichž zde 3 zemřeli, 3 byli deportováni do hlavního tábora v Auschwitzu a 36 do tzv. cikánského rodinného tábora v Auschwitz-Birkenau v srpnu 1943) a celkem 57 lidí bylo zavlčeno z Oslavan přímo do tábora v Auschwitz-Birkenau v březnu a květnu 1943.

V Auschwitz-Birkenau tak bylo internováno přes 90 členů romské komunity z Oslavan (Nečas 2002: 89-90).

¹⁶ Jednalo se o Marcelu Danielovou, nar. 1926 v Ivančicích (Kyselák 1996:24).

kopali. A on se rozehnal rýčem a praštil jednoho z těch strážných a teď jak to viděli ti ostatní, začali utíkat. Sice začali po nich střílet, ale alespoň někteří se zachránili.

MH: Takže domů se vrátil hned po válce?

Táta se v červenci 1945 vrátil, ale já čekal, že už nepřijde. Já čekal mámu, ta psala do poslední chvíle. Poslední dopis jsem dostal těsně před koncem války. Povídám: „Tak to se máma vrátí.“ Ale od táty, jak on byl nasazený, jak dělal pod tou zemí, nic. On nemohl ani psát, nic. Tak jsem počítal prostě s tím, že už nežije. On to byl chlap udělaný, on když šel do koncentráku, tak měl metrák... A měřil 181. To má u Cikánů málokdo. A když se dostal z koncentráku, tak měl 55 kilo. Jak se vrátil, byl nejdřív nějakou dobu v nemocnici, byl kost a kůže. My jsme o tom nevěděli, že už je na Moravě. Pak jsem dostal nějak avízo, že táta jde. A my měli psa, vlčáka. Jmenovala se Zora a už nemohla na nohy, na zadní. Já jí odvázal. A to bylo snad 300 metrů... A ona zavětrila a mazala! Tam stál táta a ona začala na něj skákat a radovat se. Říkám, pes, to je kolikrát lepší než člověk.

MH: Co bylo potom?

ZD: Táta se vrátil, zase se oženil, vzal si nějakou Richterovou, a měl s ní čtyři syny a jednu dceru. Ona byla taky Cikánka, ale jiná, ze skupiny Sintů. Já jsem zůstal žít u tety v Oslavanech, kde jsem se vyučil instalatérem a topenářem, to bylo v roce 1948.

Pak jsem se odstěhoval do Litvínova, pracoval jsem v Chemických závodech a bydlel na lágru po Němcích s ostatními pracovníky. Tenkrát se to jmenovalo Stalinovy závody, později zase Československo-sovětského přátelství a teď je to Chemický průmysl. Tam jsem dělal na bytovém hospodářství jako technolog. Na vojně jsem měl jako syn živnostníka utrum, protože táta obchodoval s koňmi. Ale dostal jsem se jako zdravotník na ošetrovnu a tam se mnohému naučil. Střelbu jsem měl výtečnou, za to jsem dostal i dovolenou, ale že byl táta živnostník, mohl jsem být jenom svobodník, ne poddůstojník. Ale to zase bylo na něco dobré. Vojna mě naučila pořádku a kázni. Do té doby jsem byl jako svobodný kluk v lecčems lajdák. Mělo to něco do sebe, ta vojna. Je škoda, že se dneska už nechodí.

MH: Setkal jste se v poválečném období s Romy, kteří přicházeli do Česka ze Slovenska?

ZD: Já jsem hrozně nenáviděl tyhle Romáky, já jsem je nemohl ani cítit. Tedy jednoho jsem poznal, co byl dost slušný, toho jsem i nechal, když jsem sloužil půl roku na ošetrovně jako jediný zdravotník, bez lékaře, nechal jsem ho tam a vždycky jsem mu napsal, že má angínu. Ale nesnášel jsem, když byli ti Romáci taková vyčůraní, to jsem nenáviděl. Jednou se stalo, že jednoho kluka postřelili nějak slepými náboji, to byl Cikán odněkud z východu. A on po mně něco chtěl, a já se s ním hádal a on začal cikánsky říkat: „*Lava čhuri, dava leske ando per.*“ Já povídám: „*More, so phendal!*“¹⁷ To on se zarazil, poněvadž nevěděl, že jsem také

17 „Vezmu kudlu a vrazím mu ji do břicha.“ – „Hele, co jsi to řekl?“

Rom. Já nosil brýle, mám modré oči... Tak on zblednul a já mu povídám: „Víš, co by tě čekalo, kdybych tě nahlásil? Dostaneš prokurátora. Ale to já neudělám. Ale tohle už nikdy nedělej!“ Vždycky jsem hleděl čestně jednat.

Táta pak prodal barák v Oslavanech a koupil za to dům v Tuřanech. Já tam za ním jel a poznal se s manželkou. Zase jsme se odstěhovali zpátky do podniku, kde jsem dělal předtím. Samozřejmě jsem byl v té době komunistou. Já vstupoval do strany, protože jsem věřil, že se něco změní. Já byl poctivý komunista, bral jsem vše zodpovědně.

Když jsem vstupoval do strany, hned mně nabízeli místo mistra. Já řekl: „Ne, dokud si nedodělám vzdělání.“ Šest let jsem chodil do přípravy do školy, dělal jsem češtinu, ruštinu, a pak jsem pět let chodil po večerech po práci do mostecké strojní průmyslové školy. Musel jsem maturovat z ruštiny a z českého jazyka a z odborných předmětů. Pak jsem se stal zástupcem vedoucího. Měl jsem v té době peníze, žili jsme si poměrně dobře. Jenže pak přišel rok 68 a...

ZD ml.: ... a táta položil knížku.

ZD: Přišel rok 68 a to víte, já za války prožil, co jsem prožil, takže mě to tak sebralo, že jsem prostě praštil s komunistickou knížkou. Já jsem říkal, jakmile odejde Dubček, jakmile ho odstraní, praštím s KSČ knížkou, poněvadž to byl solidní člověk. A taky že jo.

MH: Kde jste byl 21. srpna, co si z toho dne pamatujete?

ZD: Já byl v Litvínově. Přímo pod okny nám jezdily tanky. Se mnou to jenom hrálo. Nevěděl jsem, jestli mám něco dělat, nebo co. Jenže potom to bylo ještě horší. Když mě vyhodili z práce za to, že jsem nesouhlasil se vstupem sovětských vojsk, tak mi to připadalo jako za Německa. Komunisti řekli, že neexistuje vystoupení ze strany, že mě vyloučili. Pak mě odstranili z práce. Pak jsem se dostal až do blázince, poněvadž to, co jsem předtím prožil za války..., a teď zase tohle. Dostal jsem se do blázince do Beřkovic, celkem dvakrát. Byl jsem pod velkým tlakem, byl jsem úplně na dně, ale dostali mě z toho. Ještě v sedmdesátých letech jsem měl silné léky. A dá se říct, ještě pořád, jde to s člověkem pořád. I když dneska už je to dobré, ještě pořád jsem se toho nezbavil. Víte, to se prostě nedá.

ZD ml.: Mně bylo půl roku, když jsem se stěhoval do Jablonce, to bylo v roce 1970.

MH: Proč právě do Jablonce?

ZD ml.: Protože jsi tady dostal práci ve vodárně, že jo?

ZD: Staršího syna, toho nepustili na školu a ....

ZD ml.: ...to byla taková doba.

ZD: Já jsem se přeorientoval, poněvadž jsem se vyučil na venkově, tam jsem dělal nejen zámečnickou, ale taky instalatérskou práci. U sedláků jsem hlavně za války dělával napáječky a takové věci. To se mi tady hodilo, dělal jsem tohle řemeslo i tady. Přijel jsem do Jablonce a dostal jsem byt. Zaplatili mi stěhování, všechno. Řekl jsem, v jaké jsem situaci, a dělal jsem partáka, přes dvacet let, než jsem šel

do důchodu. S mým kamarádem Cinou, taky Romákem, jsme dělali vodovod na Rádle, to byla obrovská zakázka. To byl výborný člověk, už zemřel, ale byl poctivý člověk, dřič. Toho jsem měl rád. On si ze mě dělal srandu, vždycky mi dával cigaretu a říkal: „Na, *thuvali!*“ Já už čtyřicet dva let nekouřím. Hodně jsem četl, dělal jógu a cvičil dennodenně, donedávna.

MH: Jak si pamatujete na rok 1989?

ZD: Když přišla revoluce v osmdesátém devátém, všechno ze mě spadlo. Po revoluci jsem říkal, teď už to bude fajn; jenže ono se vlastně nic nezměnilo. Byl konec, už bylo po revoluci, a zase přišel jeden bývalý komunista, který mi dělal vedoucího, a řekl mi, že mě už nepotřebuje, že už jsem v důchodu. Já povídám: „To nevádí, já si už teď můžu vzít živnost.“ Takže jsem si otevřel živnost a dělal jsem tři roky u bytového družstva. To už mi bylo šedesát šest roků, a tak jsem si řekl: „Už to stačí.“ Mohl jsem žádat o odškodnění, poněvadž jsem byl psychiatricky léčen, ale nežádal jsem o to, poněvadž jsem si říkal: „Dali mně možnost studovat, vystudoval jsem a nebylo mně to na škodu.“ Teď už jsem spokojený. Teď už to jde.

ZD ml.: Máma s tátou si navzájem pomáhají, vaří si, starají se o sebe.

ZD: My už jsme s manželkou dvašedesát let spolu.

MH: Vzpomínáte někdy na to, co se stalo za války?

Víte, ve třinácti letech člověk začíná být dospělý. Když v té době prodělá takovou hrůzu, tak to v něm pořád je. Podívejte se, je to už tolika roků, a já to prostě pořád nemůžu překonat. Víte, nedá mně to...

Literatura

- Antonová, B., Konečný, M. (ed.). 2013. *Zpráva o zapomenutých sousedstvích: prameny k romskému a židovskému holocaustu v politickém okrese Tišnov 1939–1945*. Lomnice: Okrašlovací spolek pro Lomnici a okolí.
- Kyselák, J. 1996 a. Oslavanští cikáni. *OKNO* 10 (1): 18–24.
- Nečas, C. 2002. Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava* (38): 77–96.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Brno: Centrum pro demokracii a kulturu.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Závodská, M., Viková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.

„Maluju věci, které mě baví“

Rozhovor se Zdeňkem Danielem ml. (*1970)

Zdeněk Daniel se narodil v Mostě, ale prakticky po celý svůj život žije a tvoří v Jablonci nad Nisou. Vystudoval zde Střední průmyslovou školu. Malování se věnuje od dětství, v devadesátých letech se sebevzdělával na jablonecké Střední umělecko–průmyslové škole, pod vedením jejího tehdejšího ředitele, akademického sochaře Jiřího Dostála. Díky samostudiu a velké praxi se mu podařilo v roce 2008 složit zkoušky u České komory architektů a stát se autorizovaným architektem a členem Komory architektů. Mezi jeho větší architektonické práce patří například: práce na návrhu interiéru Panského domu na Jizerce; adaptace bývalé továrny – Fabrika v Děčíně; architektonické práce na rozvoji areálu firmy NOPROSU mezi lety 2005–2010 (interiér administrativní budovy a objekt restaurace v areálu); architektonické práce na projektu zahájení provozu a rozvoje pivovaru Kocour ve Varnsdorfu mezi lety 2008–2011; objekt budovy ředitelství a vjírnice v areálu Preciosy v Kamenickém Šenově; rekonstrukce Panského domu v Chotěboři; spolupráce na studii náměstí ve Varnsdorfu, projekt Metznerovy kašny včetně jejího doplnění do revitalizace parku u kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova a revitalizace Vodního toku na Horním náměstí v Jablonci nad Nisou.. Věnuje se i volné výtvarné tvorbě, má za sebou několik samostatných výstav. Jeho díla jsou zastoupena v soukromých sbírkách v České republice i v zahraničí.

HS: Seznámili jsme se spolu po tom, co byla kolegyně Markéta Hajska nahrávat s Vaším tatínkem. Mohl byste zrekapitulovat, jak vůbec došlo k tomu, že jste lidi v Romea kontaktoval a uvedl ve známost příběh svého tatínka?

ZD: Hodně jsem maloval, od malička, jako dítě, pořád. To byly doby, kdy tady nebylo vůbec nic a já si ty věci kreslil, navrhoval, maloval jsem si věci, co se mi líbily, auta, sportáky, věci, které nebyly dostupné. Kreslil jsem si všechno, co se mi líbilo. Když jsem byl ve třetí nebo ve čtvrté třídě, rodiče mi řekli, že naše rodina byla v koncentráku. Už od malička jsem v tom vyrůstal. Vyprávěl mi o tom tatka. Za komančů jsme byli hodně vychovávaní tím, že se pořád mluvilo o válce, znal jsem ty válečné filmy a tak. Tatka mi ale vyprávěl příběhy z koncentráku. V páté třídě jsme pak v létě jeli s rodiči po těch koncentračních táborech. Do Německa a do Polska. Viděl jsem Osvětim, byl jsem i v Ravensbrücku, kde byla vězněná babička Danielová, mamka od tatky. Působilo to na mě hodně těžce, bylo to hodně depresivní. A v letech, kdy si člověk začínal vytvářet nějaké názory, nějak se formovat, to nebylo jednoduché. Naši o tom mluvili, taky jsme jezdili za příbuznými do Brna, co byla ta druhá rodina od Jana Daniela, mého dědy po tatkově – on se po druhé světové válce znovu oženil a tatka pak měl další

nevlastní sourozence. Tak za nimi jsme jezdili a já viděl – teta, jak měla to číslo vytetované a tak. To byly věci, které člověk prostě vstřebával od dětství. Bylo to hodně depresivní, ale zase když už se o tom mluvilo, tak mi to řekli na rovinu, řekli to tak, jak to bylo. A za to jsem jim vděčný. Ale člověk to má v hlavě celý život. Ne že by tím žil pořád, ale bylo to pořád ve mně uložené.

HS: A to v téhle souvislosti jste zjistil, že je Váš tatínek Rom?

ZD: Ne, to jsme věděli, o tom rodiče mluvili, jezdili jsme za příbuznými do Brna, a to jsem věděl, z jaké rodiny pocházím.

To téma holokaustu jsem nosil v hlavě už dvacet let a věděl jsem, že někdy to dám na papír. Ten cyklus k holokaustu vznikl v roce 2016. Před pár roky. Nebylo to myšleno nějak cíleně, ale prostě jsem cítil, že to potřebuju ztvárnit. A tehdy jsem měl takový špatný období, depresivní, a tak jsem to namaloval. Ukázal jsem to pak jednomu kamarádovi, architektovi. Ten když to viděl, byl z toho hotový. Říkal, že ho úplně mrazí. Říkal jsem si, že by bylo dobré to někde prezentovat.

Já vystavuji od roku 2000: měl jsem hodně společných i samostatných výstav, v Praze i pro regiony. Ale věděl jsem, že tohle není na prezentaci v kavárně nebo v galerii, jenom tak. Tak jsem se o to téma holokaustu začal zajímat. Jel jsem pak do Prahy na výstavu, kde byla vystavená tabla – a já tam uviděl toho Jana Daniela. Tak jsem jim dal na sebe kontakt a potom jsme se začali bavit, s různými organizacemi, které by o to měly zájem. Ten cyklus, to není věc pro mě, je to věc, která má nějaké poselství. Chtěl jsem to někde ukázat a vystavit.

Také jsem věděl, že tatka má silný životní příběh, a věděl jsem, že je škoda se o to nepodělit. A byla tu ta možnost, že tu jsou organizace, které tohle zprostředkovávají mladým lidem... Takže jsme se s tatkou domluvili a on do toho nakonec se mnou šel. Jsem rád, že se to natočilo.

HS: Musel jste ho hodně přemlouvat?

ZD: Určitě. Zvažovali jsme, jaké to bude mít další důsledky. Ono to není jednoduché, v dnešní době, tyhle věci odkrývat na veřejnosti. Diskutovali jsme o tom a nakonec to dopadlo, jak to dopadlo, a jsem za to rád. Že se to odprezentovalo, ta moje část i ta tatky. Je to celé takové poselství.

Tatka hodně žije v té historii. Nejčastěji se vrací do těch padesátých let v Litvínově, vzpomíná, jak dělali melouchy, když se dělaly přípojky vody, jak si dodělával průmyslovku. Když ale vzpomíná na rodinu v Oslavanech, tak se mu o tom těžko mluví, i v těch skoro devadesáti letech. Když si na ně vzpomíná, tak je hodně... má sevřený hlas, je to pro něj takové hodně citlivé téma, ale vždycky se k tomu vrací.

HS: Pamatujete si výrazněji příležitost, kdy Vám o té válečné historii tatínek začal podrobněji vyprávět?

ZD: Ptal jsem se ho na babičku a on mi řekl, že nežije, že byla v lágru, i celá jeho rodina, brácha, tatka, že byli v koncentráku. Bylo to pro mě těžké, že nemám babičku z tatkové strany, ani strejdu, prostě mi to v těch dětských letech neštimovalo. A taky mě to pak zajímalo, všechno, ta historie, i celý ten příběh.

Jako dítě na to člověk koukal jinak. Bylo to dané i tou dobou, že se o druhé světové válce hodně mluvilo, ještě v sedmdesátých, osmdesátých letech to bylo pořád na pořadu. Taky jsme si pořád hráli na vojáky – Rusáci, Němci. Taky dávali ten film *Čtyři z tanku a pes*, to bylo mezi dětmi hrozně rozšířené. My s klukama jsme si dokonce ten tank postavili a hráli jsme si na druhou světovou válku... (směje se)

HS: Ale tohle je úplně jiná strana toho obrazu, tahle drastická historie Vaší rodiny. Jak jste si to dával dohromady?

ZD: To všechno přišlo až později. Přišlo mi to celé hrozně smutné. A moc se o tom nemluvilo mezi vrstevníky. Možná to věděli dva tři kamarádi, ale jinak to nikdo nevěděl, že jsem měl babičku s dědou v koncentráku. O tom se venku nemluvilo. Ono to bylo hodně dané tou dobou, kdy se také nemluvilo o spoustě jiných věcí, co byly proti režimu. Tatka v šedesátém osmém položil knížku, vystoupil z KSČ – já se narodil v sedmdesátém, takže o tom mi rodiče jen vyprávěli. Poslouchali jsme pak doma pravidelně Hlas Ameriky. Ze třídy jsme byli dva tři kamarádi, co to poslouchali, protože to poslouchali jejich rodiče, ale jinak se o tom nesmělo mezi dětma, na veřejnosti, ve škole mluvit – pššt, to je jen na doma – bylo to takové tabu. A podobně ta naše historie. Byla to vnitřní věc v naší rodině, o které jsem nechtěl mluvit na veřejnosti.

HS: Co bylo impulzem pro to, že jste se do tvorby toho cyklu obrazů k holokaustu pustil?

ZD: To je hodně složité... Já jsem jeden čas maloval kresby jabloneckých baráků, když jsem začínal. Černobílé kresby, to bylo všechno takové dokumentační. Pak jsem o tom výtvarném umění začal víc přemýšlet a začal jsem sdělovat nějaké svoje pocity, už nešlo o dokumentaci, ale o vnitřní pocity, že dávám na plátno věci, o kterých přemýšlím a které mě v životě oslovují a rád to lidem prezentuji, jsou to taková sdělení. Jak jsem od dětství hodně kreslil, měl jsem takový dril, jako když někdo hraje na hudební nástroj, tak já jsem pořád kreslil. Takže když teď maluju, tak už nepřemýšlím o tom, jak to kreslím, jde to samo. Je to jako u hudby: když chce někdo sdělit něco hudbou, musí mít základy, nadřenu techniku a pak může být virtuóz, který sděluje hudbou svoje pocity. Tak tak já to dělám výtvarným uměním. Dřív jsem přemýšlel nad tím, aby se to lidem líbilo, aby to bylo prodejné, ale pak jsem se od téhle autocenzury oprostil a vznikly tak věci, které mají hlubší myšlenku, jdou víc do hloubky.

Já to téma v sobě nosil od dětství... Asi před dvaceti lety jsem měl takové těžší období, i ze zdravotních důvodů. Hodně jsem přemýšlel o těchto otázkách, o historii, bál jsem se to dát na papír, ale pořád jsem si říkal, že si to musím jednou nakreslit. Dostal jsem se k tomu až po dvaceti letech. Potřeboval jsem to vylít, tak jsem se zavřel v ateliéru, bylo to pak hodně impulzivní a vzniklo to vlastně během pár chvil.

Udělal jsem si koncept, jak to pojmu. Je to osm obrazů a v nich takový průřez celou tou zkušeností: jak jedou vlakem, tím dobytčákem („Jednosměrná jízdenka“), ta cesta, bydlení na barákách, a pak ta selekce... Poslední je plynová komora, ta sprcha

(„Čistostkvoúci hygiena“) a pak „Továrna“, ten komín. Je to příběh, jak to tam probíhalo, ale v piktogramech. Je složité to vyprávět. Není to příběh mého tatky, ale je to jakoby příběh celé naší rodiny. Babičky, dědečků, strýčků, tet. Ta rodina z Oslavan byla skoro celá vyvražděná, přežilo to jen pár lidí, co tam žili. Měli tam kořeny už několik set let a pak najednou lusk – a... Já to měl v hlavě takhle všeobecně. Před těmi 20 roky jsem to prožíval hodně intenzivně. Měl jsem vážné zdravotní problémy, takže to má ještě další vrstvy, jiné rozměry, o kterých se mi ale nechce úplně mluvit.

Je to strašně obtížné, aby si to člověk zažil a prožil a pak s tím nějak dál pracoval. Já jsem věděl, jak to bylo s babičkou, znal jsem jména těch lidí, viděl jsem ty staré fotky. Děda pak bydlel v Tuřanech, jezdili jsme k nim. Zemřel v roce 1976, to já byl ale malé děcko. Tety o tom ale pořád vyprávěly. A pak jsem byl v těch koncentracích. Já jsem z toho měl jako děcko dost trauma, bylo to děsivé.

Je to cyklus, který je uzavřený, a na konci, na konci je to „Lidství“. Tam je to srdce. To že by mělo zvítězit, ta naděje nějaká, že to není jen všechno špatně, ale že je pořád naděje, i v té hrůze. To je poslední obraz cyklu.

HS: Byl jste se od té doby v Osvětlení podívat?

ZD: Ne, nemám vůbec sílu tam jet. Je to tak traumatizující, že tam nemůžu jet. Je to pořád hodně silné. Kdybych se tam jel podívat, tak bych to asi ještě s něčím spojil, taky už je to tam všechno jinak, ale asi bych neměl tu sílu tam jet jen tak. Tenkrát jsme tam jeli žigulíkem, s rodiči a se strejdou. To byl jeden z těch poválečných bratrů od tatky. Oni tam jezdili a i dál jezdí, tihle moji bratrance z Moravy, i z mamčiny strany, pravidelně tam jezdí na ty různé akce. Taky je to zajímavá. Já zase ale na druhou stranu teď hodně jezdím na ty pietní akty do Hodonínku nebo do těch Letů, a za to jsem rád. Potkáváme se tam s lidmi, co také pochází z rodin těch, kteří to přežili. Diskutujeme o tom, když se tam takhle potkáme. Je to taková společenská událost, ale pořád je tam taky takový pocit, jakoby... ne strach, ale spíš taková obava do budoucna, když člověk vidí, co se teď děje kolem ve světě. Říkám si, že to není sranda, že některý ty lidi jsou nepoučitelní. A jak říkám, byly to takové traumatické věci. Člověk se vypořádává s tím, jak se to trauma v rodinách přenáší dál. Není to jen tak. Dotýká se mě to, je pořád těžké si to představit.

HS: Co vám pomáhá se s tím vyrovnat?

ZD: Práce a moje rodina. Určitě ta rodina. Mám tři syny, bezvadnou manželku. Takže moje vlastní rodina. Rodiče jsou taky pořád tady. Ta rodina pomáhá. A práce, která mě baví.

HS: Ano, pojďme k Vaší práci. Nejdříve vám chci velmi poděkovat za tu spolupráci na Vaší výstavě. Bylo bezvadné mít možnost s Vámi něco vytvářet.

ZD: Ano, myslím si, že se hodně povedla. Je tam vidět ten průřez od těch prvních kreseb uhlím až po ty moje malby a současný náhled. Je dobře, že to nebylo vyloženo jen o kresbě toho holokaustu, romského, ale že ten cyklus tvořil jen část, že to bylo i hodně o těch mých ostatních věcech. Ta výstava pro mě znamenala hodně velký životní zlom. Dal jsem tam to, co jsem cítil, že jsem chtěl sdělit.

Zdeněk a architektura. Jablonec nad Nisou, 1976 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

Setkávání s architekturou. Jablonec nad Nisou, 2008 | Foto: Martin J. Pouzar

Zdeněk a výtvarné objekty ve veřejném prostoru. Jablonec nad Nisou, 1976 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

I v tom ohledu, že se tím člověk hlásí ke svým kořenům a k romství, nevím, jak to říct jinak. V dnešní době se tohle taky úplně nenesí. Protože jsou ve společnosti takové věci, které to zase dělají těžší.

HS: Ano, stal jste se známým jako architekt, který pochází z romské rodiny. Byl jste vyfocený na titulní straně *Romano vodi*. Co pro Vás tenhle způsob prezentace přinesl za změnu, pokud nějakou?

ZD: Jasně, je to životní změna. Nechci jmenovat konkrétně, ale někteří známi se na to dívají jinak, na tyhle věci. A už se teď se mnou baví jinak. Nevím, jak

to popsat... Jsou prostě lidi, kteří se teď se mnou ani nebaví. Od některých zase přicházejí takové až úplně urážlivé narážky. Třeba jeden kamarád, co jsem mu dal katalog z výstavy, tak mi ukazoval na mobilu, jak lidi zesměšňují Romáky. Dřív by mě s tím nekonfrontoval. Docela se mě to dotklo. Někteří lidé se na to prostě dívají jinak. Zase aspoň člověk pozná ty lidi, kteří jsou upřímní a myslí to s Vámi vážně. Protože opravdoví přátelé zůstanou přáteli. Já toho nelituju. Ale ani tohle není jednoduché povídání. Navíc, já jsem nečekal, že se takhle proslavím. A pořád věřím tomu, že to není kvůli tomu, že jsem vyšel z ulity, ale že to je i tou mojí prací. Že to není jen o tom romství, ale hlavně o tom, že člověk něco dělá, jsou za ním skutečně dlouhé roky dřiny, kus práce a cesty.

HS: Jak jste se tedy stal architektem a designérem interiérů, kudy vedla ta Vaše cesta?

ZD: Malování a navrhování mě bavilo od malička, ale šel jsem pak studovat strojní průmyslovku v Jablonci nad Nisou. Na začátku devadesátých let jsem se dal dohromady s Jiřím Dostálem, ředitelem umělecké průmyslovky. Chtěl jsem navrhovat design, začala mě bavit architektura. Dělal jsem tehdy v jednom studiu, kde jsem navrhoval interiéry – podobně jako je teď ten pořad „Jak se staví sen“. Začal jsem vymýšlet barvy, zapojoval nové techniky, nové materiály, nábytek, nic z toho tady za komančů nebylo. A začalo mě to ohromně bavit a začal jsem tím žít. Pak jsem dělal ten diagnostický ústav sociální péče v Tloskově u Benešova a za to jsme s kolegyní Danou Polákovou dostali „Prestižní cenu Interiér roku 1997 – Interiér objektu sociálních služeb“ od Design centra České republiky. Dostal jsem se k tomu přes firmu, kde jsem byl tenkrát zaměstnaný. V rámci návrhu na úpravy budov toho diagnostáku jsme vymysleli nový informační systém v celém tom areálu. Místo toho, aby se o jednotlivých objektech v tom areálu mluvilo jako o číslech, jsem navrhnul, že je nazveme nějak konkrétně. Dali jsme za úkol těm lidem v diagnostáku, aby řekli, jak se budou ty baráky – bylo jich, myslím, celkem jedenáct – jmenovat, třeba Špejchar, Zámeček, Včelín... V rámci klauzurních prací pak studenti na té umělecké škole pod vedením pana ředitele Dostála navrhli piktogramy těch objektů, a ty jsme pak v areálu použili. Pak se to promítlo i do členění do pater, dávali jsme obklady tak, aby to ty mentálně postižené lidi směřovalo, aby je to navedlo třeba až k umyvadlu, byl to celý do hloubky propracovaný systém. A za to jsme pak dostali tu cenu. Vyzdvihli tenkrát právě přístup ke klientům. To hodnocení poroty bylo moc pěkné, nám, že oceňují „humánní přístup k řešení sociálního prostoru, kde objekt přestává být ústavem a stává se domovem“. A že „spoluúčastí klientů ztrácí interiér přídech exhibice architekta“. V porotě tenkrát byl pan akademický architekt David Vávra, z divadla Sklep, taky Milan Knížák, v té době už významní lidé. Byly to takové první soutěže Design centra a Komory architektů. I ta komora tak nějak teprve vznikala.

Pan ředitel Dostál mě zároveň navedl na myšlenku, že bych měl studovat architekturu. Hlásil jsem se do Liberce, jenomže jsem ty přijímačky neudělal, nevzali mě. Byl jsem z toho zlomený. Nějak se to ve mně úplně semlelo. Dostal

jsem tu cenu Design centra ČR a v tom samém měsíci mě nevzali na školu. Euforie a pád. Bylo to těžké období. Čtyři roky jsem se chystal na to, že budu chodit do školy, při zaměstnání, měl jsem dvě děti, chtěl jsem strašně studovat architekturu a pak jsem neudělal zkoušky. Říkal jsem si, už nic, už v životě studovat nebudu. Ale pan ředitel za mnou chodil domů, diskutovali jsme a já jsem to nakonec nevzdal. Pořád jsem kreslil – tehdy hlavně domy v Jablonci a v Liberci.

Než jsem dělal design, tak jsem pracoval čtyři roky na stavbě – přes zimu jsem dělal na lyžařském vleku na Tanvaldském Špičáku a přes léto jsem chodil dělat na stavbu, hodně jsme tenkrát rekonstruovali ty rekreační chalupy. A takhle jsem si prakticky prošel celou stavbu: dělal jsem přidavače, zednické práce, tesařinu i truhlářinu. Pak jsem se tedy dál věnoval tomu designu, ale intenzivně i architektuře, po praktické stránce. V roce 2008 jsem úspěšně udělal standartní autorizační zkoušky a rozdílové zkoušky, a získal tak autorizaci na obor architektura A1. Ve výjimečných případech, podložených zejména úspěšnou odbornou činností, zjednodušeně řečeno, totiž přesně tohle povoluje zákon 360/1992 Sb. o výkonu povolání. A tak jsem dostal svoje kulaté razítko. Stálo za ním sedmáct let dřiny.

Navrhuju domy, rekonstrukce, i fabrik a větších areálů, ale i restaurací a tak. Zúčastnil jsem se soutěží Grand prix obce architektů, tam jsem dostal cenu za rodinný barák, dvakrát jsem teď podával nějaké věci do té soutěže Česká cena za architekturu – nic jsem tedy sice nevyhrál, ale ty moje věci teď visí na portálu České komory architektů.

HS: Čeho si na svém působení na poli architektury nejvíce vážíte Vy?

ZD: Já si vážím už jen toho, že architekturu můžu dělat, a že mě to baví a že dělám pro lidi. Architektura je o prostoru, je to navrhování prostoru pro lidi. Baví mě, jak se to rozvíjí: že ti lidi, kteří v tom domě bydlí a žijí, se nějak vyvíjí, mají nové potřeby, a že to je takový proces, že ten dům má duši, která se dál nějak formuje. A to samé je třeba i fabrika, rekonstrukce baráku, který je třeba sto let starý. Tam zas člověk musí zavnímat ten prostor, teď tam jsou třeba nějaké významné historické architektonické prvky, které by se neměly zničit, ale zase je do toho potřeba naimplantovat ty potřeby dnešní doby, tu funkci, co je teďka potřeba. Takže je to takový proces, dům, jak starý, tak i nový, by měl mít duši, a to je hodně o těch lidech, kteří v těch domech žijí. Mám za sebou rekonstrukce i nové věci, které se třeba hodně povedly, se kterými jsou ti lidé spokojení. Jsou také samozřejmě věci, které se nepovedly vůbec (smích). Ale pocitově je skvělé vědět, že ta práce má smysl. Jsou lidi, co se ke mně vracejí, nebo s nimi dělám dlouhodobě – i ty větší areály, fabriky, hotel.

HS: Kromě toho jste se věnoval i návrhům ve veřejném prostoru tady v regionu.

ZD: Ano, to taky, s kolegou z Liberce jsme navrhovali náměstí ve Varnsdorfu, dělal jsem různé skici a úvodní studie. I v Jablonci jsem dělal věci pro město. Ty veřejné věci je něco, co mě poslední dobou oslovuje. Kašny, tramvaje, a tak. Zase – jsou to věci pro lidi. Ale někdy jsem z toho otrávený. Člověk chce to

Z cest a výletů nejen žigulíkem - v sedmdesátých a osmdesátých letech – hodně jsme s rodiči cestovali, hlavně o prázdninách. | Z rodinného archivu Z. Daniela.

nejlepší, a pak se to na radnici semele, změní se vedení, a je to všechno úplně jinak a špatně.

HS: V současné době se připravuje soutěž na nový památník v Letech u Písku. Měl jste někdy v plánu se té soutěže účastnit? Napadlo vás, že byste to chtěl navrhnout?

ZD: Já jsem se asi nikdy nechtěl té soutěže účastnit, to bych si musel říct hned

Terezín, 1976 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

na začátku. Ale já jsem si řekl, že to chci spíš chystat, že je tam celý ten dlouhodobý proces přípravy, a že můžu hodně přispět z pozice architekta, ale i z pozice pozůstalých, aby to bylo citlivé, jak k pozůstalým, tak k té krajině a tak. Je to také o týmu, já jsem spíš takový vlk samotář a tohle je pro tým lidí – potřebujete k tomu kromě architekta především krajináře. Není to jen práce s domem, ale je to o tom uchopit celý prostor té krajiny a to je těžký úkol. To není pro jednoho člověka. Já si myslím, že ta moje pozice je účast v týmu, který to chystá.

Celý ten proces, který se teď děje, je ohromně důležitý, je to celé už vyvrcholením dlouhodobého procesu, je skvělé, jak se ta práce i pana Růžičky a dalších, kteří tam

bojovali, podařila takhle završit. Má to velkou váhu. Jsem rád, že k tomu mohu přispět.

HS: Pojdme se ještě vrátit k Vaším obrazům. Říkal jste, že jste začal malovat jako malý a maloval jste všechno, co se vám líbilo...

ZD: ...a co jsem nemohl mít. Nemohl jsem si to koupit, tak jsem si to prostě namaloval. Měl jsem takový úkoláček a tam jsem si maloval reklamy na Michelin a Formuli 1, na Marlboro, byl to takový reklamní barevný úkoláček a to se soudružkám tenkrát moc nelíbilo. Moje první cena za výtvarnou práci byl diplom za 1. místo v krajské soutěži „Děti, mír a umění“ v roce 1977, vyhrál jsem to tehdy s obrázkem, takovým námětem trošku budovatelským, rozestavěné sídliště s jeřáby, tatrovkami a bagry... tehdy jsem asi nejraději kreslil tatrovky, gazíky, kompresory, jeřáby, bagry a stavební práce. Tatka měl coby montér venkovních vodovodů na starosti a k dispozici gazík, takový dobový sovětský teréňák, tak mě občas bral s sebou na vodojemy a terénní práce. Jako dítě jsem to miloval. Kreslil jsem prostě pořád. Bylo to takové cvičení.

V devadesátých letech, když už jsem chodil do práce a začínal dělat interiéry a zabývat se architekturou, jsem potom chodil na tu uměleckou průmyslovku

Sport mi nikdy moc nešel... Jablonec nad Nisou, 1975 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

Camping v Jižních Čechách, 1977 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

na večerní kreslení, pod vedením pana ředitele Dostála a pana profesora Koňáka. Přípravovali tam studenty, kteří se hlásili na AVU a UMPRUM, kreslily se tam velké figurální kresby, akty a další, sádrové antické sochy, aby se člověk vykreslil, ale na velký formát. Tam jsem chodil dlouho, ještě asi deset roků, při zaměstnání. Taky jsem chodil modelovat, dělal jsem busty a to mi dost šlo. Bylo mi 27, 28, 29 a chodil jsem tam kreslit s osmnáctiletými studenty. Tam vznikl nápad kreslit domy v Jablonci. Když jsem dělal zkoušky na tu architekturu, tak jsem se začal hodně zabývat jabloneckou architekturou, v tom roce 1995, 1996. Hodně jsem kreslil uhlím, podle sebe, a začal jsem tak kreslit i ty domy. Zajímala mě ta místní historie, tramvaje a staré domy, oprýskané fasády a tak. O té historii tady člověk do té doby moc nevěděl, za komanců se o tom vůbec nemluvilo. Začal jsem teda kreslit ty jablonecké a liberecké baráky. Nakreslil jsem jich opravdu hodně. Má to vlastně i dokumentační

hodnotu, protože některé už nestojí, byly zbourané. Kreslil jsem je i pro konkrétní lidi. Pro rodinu, co jim tady patřil jeden dům, byli odsunutí a syn té paní je v Německu ředitelem jedné velké chráněné dílny Diakonie. Seznámili jsme se přes tu moji práci pro postižené, co dělám kromě architektury. On mi říkal tu story, našli jsme na mapě, který to je dům, a já jsem mu ho nakreslil. To jsou některé takové osobní věci, které jsou s tou tvorbou spojené.

HS: Od domů jste se ale potom hodně posunul...

Jak to tak pěkně napsal Boris Šonský, můj kamarád a známý liberecký architekt – nemůžu to ani říct lépe – vyvíjel jsem se pak dál, k malbě, ale už to nebyla ta moje černobílá deprese, ty baráky, ale už to pak bylo barevné, začal jsem kreslit barvami, akrylem, pro mě to je takové rychlé médium. Dostal jsem se k těm úvahám a volné tvorbě. Taky jsem se trochu vrátil do dětství, když jsem kreslil ty kosmonauty a Apolla. To bylo zajímavé, namaloval jsem to první Apollo a všichni říkali: „Jéžiš, na tom jsem vyrůstal!“ – dost lidí to oslovilo, na Sojuzech a Sputnikách jsme vyrůstali.

VD, manželka ZD: Ještě jsi nám nenamaloval Gagarina!

ZD: Ale to jsem chtěl, neboj, mamko, všechno bude! (smích)

Ta architektura, to je takové svázané – už jenom zákonitostmi stavebními, fyzickými a statickými. To je jedna věc. A když se potom chcete dostat v té architektuře dál, co se týče práce s veřejným prostorem, pro lidi, pro společnost, tak tam se potkáváte s jinými svazujícími věcmi, s politikou a tak. Ale ta volná tvorba, to je volná tvorba, tam si můžete namalovat, co chcete. Maluju věci, které mě baví.